

Rašytojai Lietuvos komunistų partijos XX suvažiavime

Mindaugas Tamošaitis

Lietuvos edukologijos universitetas, Istorijos fakultetas, Lietuvos istorijos katedra, T. Ševčenkos g. 31, Vilnius,
el. p. mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Anotacija. Straipsnyje aptariama bendra LKP padėtis sovietmečiu, analizuojami dalies rašytojų stojimo į šią partiją motyvai, rašytojų komunistų požiūris į partiją Tautinio atgimimo laikotarpiu, ypatingas dėmesys skiriamas rašytojų komunistų vaidmeniui 1989 m. gruodžio 19–23 d. įvykusiame LKP XX suvažiavime, kuriame partija skilo į savarankišką LKP ir prosovietinę LKP-TSKP, kuri toliau liko Sovietų Sąjungos komunistų partijos sudėtine dalimi.

Esminiai žodžiai: Lietuvos komunistų partija (LKP), Centro komitetas (CK), Rašytojų sąjunga (RS), Tautinis atgimimas, valdžia, Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS).

Abstract. The article discusses the general situation of the Lithuanian Communist Party (LKP) in the Soviet period, analyses the motives which determined the entry of Lithuanian writers into the party and the approach of communist writers towards the party during the period of the National Revival with a special focus on the role of communist writers at the 20th Congress of the LKP which took place on 19–23 December 1989 and in which the party split into an independent LKP and a pro-Soviet LKP-CPSU, which remained a part of the Communist Party of the Soviet Union.

Keywords: Lithuanian Communist Party (LKP), Central Committee (CC), Writers' Union (WU), National Revival, government, Reform Movement of Lithuania Sąjūdis.

Įvadas

XX a. antrosios pusės Lietuvos istoriją dažnai bandoma aiškinti per vadinamąją „kančių ir kovų prizmę“, pabrėžiant net šešių dešimtmečių nenutrūkstamą lietuvių tau-

tos kovą už laisvę okupacijų metais. Tokios versijos šalininkai patriotais laiko 1941 m. sukilėlius, antinacinės rezistencijos dalyvius, lietuvių partizanus, disidentus, sovietų pareigų pastangomis iš Lietuvos į Sibirą išstremtus ar Antrojo pasaulinio karo pabaigoje į Vakarų pasitraukusius tėvynainius. Tačiau nekreipiamas dėmesys į tai, kad sovietinėje Lietuvoje veikusių disidentų, nepaisant jų atsidavimo ir pasiaukojimo, buvo nedaug ir jie visuomenei didesnio poveikio neturėjo. O dauguma išeivių griežtai pasisakė prieš bet kokių ryšių su SSRS okupuota Lietuva palaikymą („Kol Lietuva nebus laisva, jokių santykių su okupuota Lietuva!“). Šaltojo karo metais tokio griežto nusistatymo pirmiausia laikėsi Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, nes manė, kad SSSR okupuotoje Lietuvoje visi (arba bet jau didžioji jos dalis) gyventojai yra kolaborantai. Net Michailo Gorbačiovo laikais vykstant Tautiniam atgimimui nemaža išeivijos dalis iš pradžių, švelniai tariant, nesuprato Lietuvos įvykių, kuriuose svarbiausią vaidmenį atliko jau Sovietų Lietuvos SSR subrendusi lietuvių tauta, pirmiausia jos inteligentija! Todėl Lietuvos nepriklausomybę atkūrė ne 1941 m. sukilimo dalyviai, antinacinės rezistencijos atstovai, partizanai, disidentai ar išeivijos atstovai, o LSSR išaugę ir subrendę asmenys, tarp kurių svarbus vaidmuo teko ir komunistams. Nieko keista, kad Baltijos valstybių atgimimo įvykiuose (pvz., Estijos liaudies fronte taip pat neapsieita be komunistų. 1988 m. spalio 1–2 d. Taline vykusiame Estijos liaudies fronto steigiamajame kongrese dalyvavo 3 071 delegatas iš 3 267 išrinktųjų; tarp jų buvo 22 proc. Estijos KP narių¹), įskaitant Lietuvos persitvarkymo sąjūdį (LPS), dalyvavo nemažai komunistų. Vien tik tai Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje jų buvo 17² ir tai sudarė beveik pusę visų jos narių. Arvydo Juozaičio teigimu, „rajonuose tik komunistų partijos nariai ir galėjo kažką daryti, antraip niekas nebūtų pajudėję“³.

Pati LKP, Tautinio atgimimo laikotarpiu išgyvenusi sudėtingą periodą, 1989 m. pabaigoje LKP XX suvažiavime skilo dvi dalis: į savarankišką LKP ir nuo Maskvos priklausančią LKP. Įvykęs LKP atsiskyrimas nuo SSKP buvo didelės svarbos įvykis to meto SSRS ir Lietuvos politiniame gyvenime. Nuo šiol M. Gorbačiovas Lietuvoje neteko savo svarbiausio ramsčio – dabar jau savarankiškos LKP lyderio Algirdo Brazausko (tuo metu jis buvo vienas populiariausių politikų tarp Lietuvos gyventojų) ir jo vadovaujamos partijos paramos; Kremlius turėjo remtis tik maža vietos komunistų, nenutraukusių ryšių su SSKP, grupe, kuri Lietuvos visuomenėje neturėjo bent kiek didesnio populiarumo. Sąjunginiu mastu LKP atsiskyrimas buvo analogų neturintis įvykis visoje SSRS (geras pavyzdys užkrečia; galėjo atsirasti baimė, kad lietuvių pėdomis galėjo pasekti kitos sąjunginės komunistų partijos), savotiškas pleištas SSKP. Todėl galima pritarti A. Juozaičio

¹ VAIŠVILA, Zigmas. Estijoje vyksta revoliucija. *Atgimimas*, 1988, spalio 24, Nr. 4, p. 7.

² ČEPAITIS, Virginijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė, 2007, p. 31; TRUSKA, Liudas. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ištakos. Iš: *1991 metų sausio 13-oji Lietuvoje naujausiųjų mokslinių tyrimų kontekste*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 31.

³ *Filosofas, rašytojas Arvydas Juozaitis: Sąjūdžio galima ilgėtis kaip jaunystės* [žiūrėta 2015 07 22]. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/nuomones_ir_komentarai/bus_isklausyta/filosofas_rasytojas_ajuozaitis_sajudzio_galima_ilgetis_kaip_jaunystes/print.1>.

minčiai, kad „1989-ųjų gruodis tapo Lietuvos nepriklausomybės repeticija. Būtent LKP XX suvažiavimas užbaigė paskutiniąją nacionalinio išsivadavimo stadiją“⁴.

„Lietuviškose skyrybose“ dalyvavo dešimt rašytojų – LKP XX suvažiavimo delegatų, kurių dalis tuo metu LPS užėmė vadovaujančias pozicijas: Vytautas Bubnys, Sąjūdžio Seimo tarybos narys; Romas Gudaitis, Rašytojų sąjungos (RS) partinės organizacijos sekretorius, Sąjūdžio Seimo tarybos, SSRS liaudies deputatas; Mykolas Karčiauskas; Aleksandras Raimondas Kašauskas; Kostas Kaukas; Alfonsas Maldonis; Justinas Marcinkevičius, Sąjūdžio Seimo tarybos, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas (1985–1990 m.), SSRS liaudies deputatas; Vytautas Martinkus, RS valdybos pirmininkas; Vytautas Petkevičius, Sąjūdžio Seimo tarybos; Valentinas Sventickas, RS valdybos sekretorius. Pirmiausia šie rašytojų svariai prisidėjo rengiant dirvą LKP atsinaujinimui ir organizuojant XX partijos suvažiavimą.

Nors istoriografijoje, bendro pobūdžio istoriniuose veikaluose nemažai dėmesio skiriama savarankiškos LKP susikūrimui⁵, tačiau atskirai nėra tyrinėtas rašytojų vaidmuo šiame procese, kaip ir jų vaidmuo lietuvių Tautinio atgimimo įvykiuose.

Siekiant užpildant šią spragą nutarta parengti straipsnį, kurio tikslas – išanalizuoti rašytojų vaidmenį LKP XX suvažiavime. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: aptarti bendrą LKP padėtį sovietmečiu ir rašytojų stojimo į partiją motyvus; atskleisti rašytojų komunistų požiūrį į LKP atgimimo laikotarpį; įvertinti rašytojų veiksmus LKP XX suvažiavime.

Straipsnis parengtas, remiantis Lietuvos ypatingajame archyve, LKP dokumentų skyriuje, saugoma medžiaga, iš kurios vertingiausias LKP XX suvažiavimo protokolas⁶, įvykių dalyvių publikuotais atsiminimais⁷, to meto periodiniais leidiniais (*Atgimimas, Tiesa, Komjaunimo tiesa, Literatūra ir menas, Šiaurės Atėnai*).

⁴ JUOZAITIS, Arvydas. *Lietuvos reikalas: rasti tikrą kelią. Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 117.

⁵ LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, t. XII, d. 1; *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014; ČEPAITIS, Virginijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė, 2007 ir kt.

⁶ LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1.

⁷ BUBNYS, Vytautas. *Tolimi artimi at(si)vėrimai. Autobiografinės esė*. Vilnius: Alma littera, 2008; *Filosofas, rašytojas Arvydas Juozaitis: Sąjūdžio galima ilgėtis kaip jaunystės* [žiūrėta 2015 07 22]. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/nuomones_ir_komentarai/bus_isklausyta/filosofas_rasytojas_ajuozaitis_sajudzio_galima_ilgetis_kaip_jaunystes/.print.1>; LAURINKUS, Mečys. *Galinga istorijos ranka suvienijo net ir skirtingus sąjūdininkus* [žiūrėta 2015 07 08]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/komentarai/galinga-istorijos-ranka-suvienijo-net-ir-skirtingus-sajudininkus.htm?p=2>>; *Solveigos Daugirdaitės pokalbis su rašytoju Algirdu Pocium „Net tais laikais mes visada žinojom, kas yra kas“* [žiūrėta 2015 05 18]. Prieiga per internetą: <http://www.liti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>; *Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“* [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.liti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

Bendra LKP padėtis sovietmečiu ir rašytojų stojimo į partiją motyvai

Norint geriau suprasti tikrąjį LKP vaidmenį Tautinio atgimimo įvykiuose ir rašytojų vaidmenį LKP XX suvažiavime, reikia prisiminti partijos ankstesnę padėtį. LKP narių skaičius nuo įsikūrimo pradžios iki minėto partijos suvažiavimo (1918–1989 m.) nuolat kito: 1918 m., pirmaisiais įkūrimo metais, ji turėjo 795 narius, 1940 m. birželio viduryje – 1 690, 1946 m. – 8 060, 1952 m. – 34 732, 1968 m. – 105 418, 1987 m. – 202 413, 1989 m. sausio 1 d. – 209 510, 1989 m. gruodžio 1 d. – 199 917 (1988 m. į LKP įstojo 4 825 nauji nariai, išstojo 836, pašalinti 910. 1989 m. įstojo 847, išstojo 6 771, pašalinti 1 984 (per 11 mėnesių))⁸. Pradedant pokariu LKP gretos ne tik sparčiai didėjo, bet partija ir lietuviško (stalinizmo metais partijoje daug buvo kitataučių), – 1989 m. LKP buvo lietuviška partija (jos nacionalinė sudėtis atrodė taip: lietuvių buvo 148 067 (70,5 proc.), rusų – 35 844 (17,2 proc.), lenkų – 9 167 (4,4 proc.), žydų – 1 890 (0,9 proc.), kitų – 14 542 (7,0 proc.)⁹), t. y. vis daugiau lietuvių stėjo į partiją ir rinkosi konformizmo (prisitaikymo) taktiką. Tai ypač svarbu pasidarė stalinizmo laikotarpiu, kai valdžia nuslopino Lietuvos partizaninį karą, į LSSR iš SSRS gilumos nuolat būdavo siunčiami kitataučiai, vietoje lietuvių kalbos brukama rusų kalba, išskirtinis dėmesys skiriamas internacionalizmui. Tokio-omis sąlygomis pradėta suvokti, kad tik būnant partijos nariu atsiveria didesnės veiklos galimybės siekti savo užsibrėžtų tikslų ar padėti savo tautai (gana dažnai siekta abiejų tikslų vienu metu). Panašus procesas vyko visoje SSRS. Didžiosios Britanijos istorikas Orlando Figes'as, kuris tyrinėjo privatų gyvenimą Stalino Rusijoje, teigia: „Tik įsitraukę į sovietų sistemą žmonės, įskaitant ir daugelį stalinistinio režimo aukų, galėjo išgyventi, tai buvo būdas nutildyti savo dvejones ir baimes, nes jas išsakyti gyvenimas būtų virtęs nepakeliamu. Tikėti sovietų planais ir prie jų prisidėti buvo vienintelis kelias, leidžiantis suteikti prasmę savo kančioms, nes be tokio aukštesnio tikslo būtum puolęs į neviltį.“¹⁰ Anot Mečio Laurinkaus, „tuo metu net populiaru buvo valenrodizmo, paimto iš Adomo Mickevičiaus kūrinio „Konradas Valenrodas“, idėja: obuoliauti nors ir su okupantu, kad galėtum dirbti Lietuvos naudai“¹¹. Dėl to kai kurie ėmė rinktis kompromisinį kelią – įstojo į Komunistų partiją. Tai daryta, anot Broniaus Genzelio, dėl įvairių sumetimų: vieni tikėjo komunizmo idėjomis; kiti, nematydami kito kelio, kaip veikti legalioje struktūroje; treči, galvodami, kad komunizmas yra (nors ir atrofuoja) socialdemokratijos forma, vis atstovauja dirbančiųjų interesams; ketvirti, kad taip elgėsi jo kaimynai, bendradarbiai; penkti tikėjo, kad mažos tautos yra istorijos pasmerktos, dėl to būtina integruotis į

⁸ Partijos istorijos institutas. Lietuvos komunistų partija. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 1; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 2.

⁹ Ten pat.

¹⁰ FIGES, Orlando. *Privatus gyvenimas Stalino Rusijoje*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 31.

¹¹ LAURINKUS, Mečys. *Galinga istorijos ranka suvienijo net ir skirtingus sąjūdininkus* [žiūrėta 2015 07 08]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/komentarai/galinga-istorijos-ranka-suvienijo-net-ir-skirtingus-sajudininkus.htm?p=2>>.

didesnes tautas, šiuo atveju į Rusiją; šešti dėl asmeninės gerovės (tai yra žmonių tipas, kuris pasirošęs tarnauti bent kam, kas geriau sumokės)¹². Ilgamečio Vilniaus universiteto rektoriaus Jono Kubiliaus teigimu, „lietuviams patriotams iškilo sunki dilema. Ką daryti? Jau tada išvalgesni protai suprato, kad ginkluota kova neturi perspektyvos. Laukė ilga okupacija. Išėjimas buvo – stengtis prisitaikyti prie esamų sąlygų ir daryti ką galima. Tačiau reikėjo patiems lietuviams pagal galimybes „imti valdžią“ į savo rankas. Ir dėl to būtina buvo stoti į partiją. <...> Nepriklausymas partijoms, žinoma, nėra nusikaltimas, bet nėra ir joks nuopelnas. <...> Svarbu, ką gero tu padarei visuomenei, savo tautai. <...> Daug svarbiau buvo turėti galimybių veikti. <...>. Tauta prisitaikė prie esamų sąlygų, bet su jomis nesusitaikė. <...> Nemaža pasisėkė padaryti. Tam reikėjo išradingumo ir lankstumo“¹³. Žinoma, to negalima pasakyti apie stalinizmo laikų didžią dalį komunistų bei tų, kurie dirbo sovietų saugumo struktūrose, tiesiogiai savo veiksmais prisidėjusių prie LSSR gyventojų naikinimo.

Kai kurie rašytojai sovietmečiu į LKP stojo vedini įvairiausių motyvų. Antai Vytautas Bubnys į partiją atėjo jau ketvirtajame savo gyvenimo dešimtmetyje tvirtai apsisprendęs, ko siekia. Jis norėjo dirbti kūrybinį darbą, norėjo tarnauti tik literatūrai ir tiesos žodžiui. „Ne kompartijai tarnauti, o tiesai. Partinis bilietas reikalingas kaip kažkoks saugiklis, kaip priedanga kalbėti kuo atviriau.“ Jam tokią mintį pirmasis iškėlė dailininkas, akvarelės meistras Česlovas Kontrimas, pats nebūdamas partinis. „Galvok apie tautos ateitį <...>. Ne vienas panašiai man užsiminė. <...> Puikus poetas, eseistas Vaidotas Daunys jau Atgimimo pradžioje įstojo į kompartiją tik tam, kad taptų žurnalo redaktorium ir per spaudą laužtų ledus. Panašių pavardžių sąrašėlį galėčiau tęsti <...>“¹⁴, – prisimena V. Bubnys. Algirdas Pocius į LKP įstojo 1960 m., kai dirbo Rašytojų sąjungoje. Iš pradžių jis nebuvo partijos narys, bet jau pradėjo jausti tam tikrą spaudimą: „Kodėl tu nestoji į partiją?“ „Vėliau – tokia atmosfera.“ Galvojau: „Jeigu norit... Vis tiek aš nepasikeisiu, ar įstosi, ar neįstosi. Jeigu jūs taip spaudžiat...“ Dirbant Rašytojų sąjungoje „ten galbūt truputį buvo juntamas spaudimas ir iš Centro komiteto, kuris mus globodavo“. Nemačydamas kokio nors blogumo, kad pasikeis ar pradės kam nors kenkti, jis sutiko įstoti į partiją¹⁵. R. Kašauskas į partiją įstojo dar „atšilimo“ metais, galvodamas, kad savo tautai padarys gero. Manė, kad geriau jis negu koks nors atėjūnas iš svetur¹⁶. Vytautą Martinkų stoti į LKP vertė užimamos pareigos. Jis apie penkerius metus vadovavo LSSR rašytojų sąjungos Kauno skyriui, kur susidurdavo su partine priežiūra: nesant LKP nariu tiesiog jo nekviisdavo ten, kur būdavo priimami vienaip ar kitaip lemtingi sprendimai (buvo

¹² GENZELIS, Bronislovas. LPK ir nepriklausomybė. Iš: *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 146–147.

¹³ KUBILIUS, Jonas. Esminis žingsnis kelyje į nepriklausomybę. Iš: *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 89–90.

¹⁴ BUBNYS, Vytautas. *Tolimi artimi at(si)vėrimai. Autobiografinės esė*. Vilnius: Alma littera, 2008, p. 88–89.

¹⁵ *Solveigos Daugirdaitės pokalbis su rašytoju Algirdu Pocium „Net tais laikais mes visada žinojom, kas yra kas“* [žiūrėta 2015 05 18]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

¹⁶ Aš tvirtai tikiu, – sako rašytojas Raimondas Kašauskas. *Tiesa*, 1990, balandžio 12, p. 2.

„balta varna“). Kaip nepriklausydamas partijai, negalėjo dirbti Filosofijos katedroje, taip ir negalėjo būti RS žmogus, „kuris yra nelojalus – nėra partijos narys“. Stoti į partiją jį ragino „net miesto partijos komiteto galvos“. Tada joms neliko bausis V. Martinkaus vaikystės dienų patriotizmas ar nacionalizmas – juos pridengė lojalumas. Prieš priimdamas sprendimą V. Martinkus pasitarė ne tiek su žmona, kiek su rašytojais, tarp jų – ir sugrįžusiais iš tremties Sibire. Pastarieji dėl RS Kauno skyriaus reikalų, kandidato į LKP narius biurokratinės karjeros ragino įstoti į partiją. Stodamas į LKP V. Martinkus neturėjęs žinių nei buvo susimąstęs „apie lemtingą, tikrai baisų kompartijos vaidmenį“, jo „rezistencinės nuotaikos – ribotos“, blogį siejo „tik su nevykusia (komunizmo – M. T. past.) praktika, konkrečių lyderių ribotumu, jų ydomis“¹⁷. Kitų rašytojų komunistų, sovietmečiu pasirinkusių LKP, stojimo į partiją motyvai buvo gana panašūs.

Nereikėtų stebėtis, kad Tautinio atgimimo laikotarpiu komunistai sąjūdinkai (tarp jų rašytojai) buvo Sąjūdžio, o kartu ir prasidėjusių reformų iniciatoriai! Užtektų paminėti Romualdą Ozolą, Kazimierą Prunskienę, Vytautą Petkevičių, Romą Gudaitį, Justiną Marcinkevičių ir daugelį kitų, kurie savo veiksmais skynė kelią pertvarkymams ir besąlygiškai rėmė Sąjūdį. Dar 1988 m. spalio 12 d. RS partinės organizacijos ataskaitiniame rinkiminiame susirinkime R. Gudaitis pasidžiaugęs, kad „pagaliau ir mūsų krašte stalinistinius, brežnevinius pylimus ima palaužti plačiai ištvynusi demokratizacijos, viešumo, atsinaujinimo upė“, išvelgė komunistų (tarp jų ir savo) dalyvavimo prasmę Sąjūdžio veikloje: „Štai tada mes, komunistai ir nepartiniai, nuėjome į jo (Sąjūdžio – M. T. past.) mitingus ir diskusijas suvokdami: Sąjūdis – ne tik aktualaus politinio momento respublikos kūdikis, į jį mūsų tauta, liaudis, visi jos sluoksniai, kiekvienas mūsų ėjo ilgus metus, Sąjūdis – tai mūsų viltys, mūsų lūkesčiai, mūsų atsakomybė už demokratijos ir viešumo plėtotę, už Lietuvos ekonominę ir politinę suverenitetą, už išlaisvinimą, dinamišką kultūrą bei švietimą, už laisvą harmoningą asmenybę. Sąjūdis – tai komplikauta nūdiena ir Just. Marcinkevičiaus manifestuotas laisvas tautos bendravimas su savo istorija.“¹⁸

Net LSSR RS pirmuoju smuiku daugiausia griežė rašytojai komunistai. Kaip nurodo Petras Bražėnas, „partinių ir nepartinių proporcijos Rašytojų sąjungos valdyboje visada ryškiai linko partinių naudai“. Remiantis paskutinio tarybinio suvažiavimo mandatų komisijos informacija, iš 216 Rašytojų sąjungos narių 97 buvo TSKP nariai (45 proc.). O iš 46 valdybos narių partinius bilietus turėjo 32 (beveik 70 proc.)¹⁹. Sąjungoje didelį vaidmenį atliko jos partinės organizacijos (vadovas R. Gudaitis) susirinkimai. Kaip nurodo tuometinis RS pirmininkas V. Martinkus, „iš tikrųjų iki 1989-ųjų imtinai partinės organizacijos gyvenimas, kaip ir visoje Lietuvoje, buvo viešas ir reikšmingas, tapęs

¹⁷ Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“ [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmečiu>.

¹⁸ GUDAITIS, Romas. Viltinių permainų verpetuose. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 3, 6.

¹⁹ BRAŽĖNAS, Petras. Rašytojų sąjunga: hierarchijos formavimas ir privilegijų dalybos. Iš: *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 82.

ypatingai svarbiu. Per tuos susirinkimus (mūsų žmonės pasistengė) mes gebėjome daug ką ištarti, daug ką paviešinti, iškelti daug problemų. <...> Jei tie ankstyvesnieji susirinkimai būdavo šaukiama pagal CK tematiką arba pagal kalendorinį poreikį (ataskaitiniai, dar kažkokie), tai dabar jie pavirto tam tikra, sakyčiau, permainų forma, nes per juos jau buvo galima kažką konkrečiau padaryti²⁰. Būtent šitie „atvirieji“ partiniai susirinkimai Atgimimo metais tapo ne tik tribūna, bet ir savotiška užuovėja tiems, kas stojo į pirmąsias Sąjūdžio gretas²¹.

Turint omenyje anksčiau minėtus rašytojų stojimo į partiją motyvus, didelę reikšmę Tautinio atgimimo metais, kyla klausimas: „Kas buvo tie žmonės, kurie neretai prieš savo principus stojo į partiją, užėmė vadovaujančius postus ir plėtojo Lietuvos ūkį, mokslą, kultūrą, ugdė nacionalinius kadrus, atletuvino savo įstaigas? Kolaborantai? Didvyriai? Greičiausiai nei vieni, nei kiti. Tiesa dažniausiai būna arčiau vidurio.“²²

Rašytojų komunistų požiūris į LKP pertvarkymą XX partijos suvažiavimo išvakarėse

RS partinėje organizacijoje dar 1988 m. rudenį pasisakyta už Komunistų partijos atsinaujinimą. R. Gudaitis laikėsi nuomonės, kad visų grandžių partinis aparatas, pirmiausia, LKP CK, turėtų būti kokybiškai atnaujintas ir tuos klausimus turėtų spręsti neeilinis LKP suvažiavimas. Tikėtasi, jog tik tokiu būdu atgims pasitikėjimas partija, LSSR komunistų neslėgs svetimos kompromitacijos, svetimų nuodėmių našta, ir taip bus galima atvira širdimi dirbti persitvarkymo darbą. Kartu R. Gudaitis pripažino sunkią komunistų padėtį: „Visiems sunku šiuo laikotarpiu, tačiau sunkiausia komunistams. Mus pačius lydi ir vidinė sumaištis, pasimetimas. Atsinaujindami patys, savo kūryba ir visuomenine veikla aukodamiesi pozityvaus persitvarkymo vardan, pasinerdami į permainų verpetus, mes viliamės ir tikime, kad partija, kuriai priklausom, galutiniai ir be kompromisų atsisakys pasenusių veiklos metodų. Tik su šia sąlyga mūsų partinės organizacijos darbas bus prasmingas, o mes – kūrėjai, komunistai, piliečiai – atliksime savo misiją.“²³ Tai turėdami omenyje 1988 m. spalio 12 d. RS partinės organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo dalyviai (tarp jų ir R. Gudaitis) nutarė: 1. Pabrėžti, kad Rašytojų sąjungos partinė organizacija buvo Respublikos persitvarkymo avangarde ir viena iš svarbiausių jo iniciatorių. 2. Pritarti susirinkimo nuomonei kuo skubiau sušaukti bendrą ir atvirą Lietuvos kūrybinių sąjungų partinių organizacijų susirinkimą, kuriame,

²⁰ Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“ [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

²¹ BRAŽĖNAS, Petras. Rašytojų sąjunga: hierarchijos formavimas ir privilegijų dalybos. Iš: *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 83.

²² TRUSKA, Liudas. Kaltė, kompromisai ir atgaila. *Atgimimas*, 1991, sausio 2–9, p. 10.

²³ GUDAITIS, Romas. Viltingų permainų verpetuose. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 6.

detales išanalizavus ideologinę ir kultūrinę situaciją bei persitvarkymo eigą Respublikoje, siūlyti sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą, skirtą jos statuso įstatams patikslinti ir vadovybei išrinkti. 3. Pareikšti politinį nepasitikėjimą LKP CK antrajam sekretoriui Nikolajui Mitkinui už rimtas partinio organizacinio darbo, kadru politikos klaidas ir LKP CK Agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjui Č. Šlyžiui – už vadovavimo spaudai ir televizijai klaidas. 4. Paremti „Vagos“ leidyklos Sąjūdžio rėmimo grupės ir darbo kolektyvo tarybos kreipimąsi į LKP CK ir LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kad būtų papildytas LTSR Konstitucijos straipsnis, reglamentuojantis Vyriausiosios valstybinių paslapčių saugojimo spaudoje valdybos funkcijas bei kompetenciją, suteikiantis spaudai, leidybai teisę be Glavlito vizos skelbti grožinės literatūros, publicistikos, meno kritikos veikalus, laikraščius ir žurnalus bei siūsti juos į užsienį. 5. Atkreipti LKP CK dėmesį, kad daugelyje rajonų tebekliudoma Sąjūdžio veikla. Ypač tai pastebima mokyklose. 6. Pasiūlyti, kad nutarimas leisti žurnalą *Jaunimo gretos* rusų kalba būtų atšauktas, kadangi skaitantieji rusų kalba turi gana daug periodikos. Sutaupyta popierių tikslingiau panaudoti vadovėliams ir žodynams leisti. 7. Skatinti leisti lietuvių tremtinių kūrybą rusų kalba periodikoje ir „Vagos“ leidykloje²⁴. Be to, spalio 18 d. LSSR RS įvykusiame visų LSSR kūrybinių sąjungų partinių organizacijų biurų ir vadovybių bendrajame posėdyje nutarta išsiųsti telegramą M. Gorbačioviui. Dokumente nurodyta, kad jo autoriai priėmė nutarimą, kuriuo išreiškiamas nepasitikėjimas LKP CK pirmuoju sekretoriumi Ringaudu Songaila ir antruoju sekretoriumi N. Mitkinu. Esą Lietuvos komunistams ir nepartiniam pasipiktinimą sukėlė persitvarkymo stabdymo politika, nenuoseklumas, aiškios ir konstruktyvios koncepcijos nebuvimas, atitrūkimas nuo liaudies, kuri palaiko persitvarkymą XIX partinės konferencijos nutarimų dvasia, ir stoka savybių, būtinų partijos lyderiams. Ypač pasipiktinta tuo, kad minėti asmenys rugsėjo 28 d. pritarė, jog būtų panaudotas SSRS vidaus reikalų ministerijos spec. dalinys, fiziškai susidorojant su nesankcionuoto dėl formalių priežasčių mitingo Vilniuje dalyviais. Šis žingsnis įvertintas kaip provokacija ir partijos kompromitavimas. Telegramos autoriai kaip išeitį iš susidariusios padėties matė vieną kelią – skubiai sušaukti LKP CK plenumą organizaciniais klausimais²⁵. Dalis reikalavimų atkrito, kai spalio 21 d. naujuoju LCK CK pirmuoju sekretoriumi buvo išrinktas Sąjūdžio remiamas A. Brazauskas. Kaip buvo rašyta, jis turėjo didelį visuomenės pasitikėjimą, ypač kai po LPS steigiamojo suvažiavimo tikintiesiems grąžino Vilniaus arkikatedrą. Todėl spalio 27 d. Vilniuje, Profsąjungų kultūros rūmuose, įvykusiame LSSR kūrybinių sąjungų bendrame atvirame partiniame susirinkime „Ideologija ir kultūra“ (jame nemažą kalbėjusiųjų dalį sudarė rašytojai – RS partinės organizacijos sekretorius R. Gudaitis, Jonas Avyžius, V. Petkevičius, Saulius Šaltenis, Jonas Mikelinskas, literatūros kritikai P. Bražėnas ir V. Sventickas, poetai Marcelijus Martinaitis ir Algimantas Baltakis; kalbą

²⁴ Lietuvos rašytojų sąjungos partinės organizacijos atskaitinio rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1988 metų spalio 12 d., nutarimas. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 6.

²⁵ Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų partinių organizacijų biurų ir vadovybių bendra telegrama, adresuota M. Gorbačioviui. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 6.

susirinkime pasakė ir naujasis LKP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas), priėmus svarbų dokumentą „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų bendro atviro partinio susirinkimo nutarimas“, nuspręsta susilaikyti nuo reikalavimo artimiausiu laiku sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą. Tam lemiamą įtaką turėjo A. Brazausko išrinkimas naujuoju LKP pirmuoju sekretoriumi vietoje priverstinai atsistatydinusio R. Songailos, atsižvelgta į A. Brazausko pasakytoje kalboje išsakytus motyvus. Susirinkimo dalyviai rekomendavo LKP CK peržiūrėti ir demokratizuoti Respublikos ideologinio darbo formas; Komunistų partija privalėjo politiškai įvertinti 1939–1941 ir 1944–1953 m. Lietuvos įvykius – pasmerkti stalinizmą ir jo vykdytą politiką – nusikaltimus žmonijai, demaskuoti tos politikos vykdytojus ir šiuolaikinius pasekėjus, programoje išdėstyti partijos veiklos kryptis ir metodus, siekiant ekonominio ir kultūrinio Respublikos suvereniteto SSRS federacijoje²⁶.

Tolesni įvykiai parodė, kad LKP atsinaujinimas vėlavo, gerokai krito jo populiarumas tarp Lietuvos gyventojų. Tam įtakos turėjo LPS vis didesnė reikšmė visuomenėje, jo remiamų kandidatų pergalė SSRS liaudies deputatų rinkimuose ir LKP nesėkmė juose, partijos vidaus susiskaldymas. Todėl tų metų birželio mėn. R. Gudaitis neperdėdamas rašė, kad pertvarka ir gyvenimas Komunistų partiją padalijo į dvi stovyklas: pirmoji trokšta paversti partiją mobilia politine jėga, kuri savo programa ir veiklos principais atgautų paprastų žmonių pasitikėjimą, ne žodžiais, o darbais siektų Lietuvos nepriklausomybės, humaniškos santvarkos, kuri palaiko ir remia demokratiją, atsisako vienpartinės monopolijos ir yra už konkurenciją daugiapartinėje sistemoje; antroji, lūkuriuodama ir delsdama, išlaikydama tradicinę struktūrą ir kiek pagrimuotus konservatyvius veiklos metodus, aiškiai linksta į nuosaikią kompromisinę partinę reformą, nepaliečiančią valdančios partijos funkcijų ir interesų. Esą šią stovyklą patenkintų ir menkutės centro nuolaidos, šiek tiek išplečiant Respublikos partijos organizacijos statusą. R. Gudaitis kritikuodamas seną partijos vedamą liniją ragino apsisprendusius partijos narius pareiti į savo laivą, kurti savo politinę partiją ir vadovautis tuo, kad „centras (TSKP vadovybė – M. T. past.) nepalaimins šito žingsnio“. Numatytas naujos savarankiškos LKP kursas – „socialinės teisybės ir gerovės programa laisvoje, nepriklausomoje valstybėje, humanizuotas socializmas, demokratinės sanklodos įgyvendinimas. <...> Šitoji mūsų svajonių ir siekimų partija palaiko konstitucinio proceso plėtotę, kategoriškai atsisako gelbstinčio LTSR Konstitucijos 6 straipsnio, hegemonistinio vaidmens“²⁷. Panašiai samprotavo ir kiti rašytojai komunistai. LKP CK narys, rašytojas Juozas Nekrošius pabrėžė, kad partija, praradusi centralizmo skydą, taps kritikos objektu, neteks vadovavimo komforto, turės priimti politinės kovos ir konkurencijos sąlygas. Todėl klausė: „Ar yra kitas kelias, alternatyva? O gal tai yra gurkšnis šalto vandens tvankiame vidurdieny, gal

²⁶ Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų bendro atviro partinio susirinkimo nutarimas. *Literatūra ir menas*, 1988, lapkričio 5, p. 6.

²⁷ Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVIII plenumas. Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko pranešimo „Dėl Lietuvos komunistų partijos politinės veiklos šiuolaikiniame etape“. *Tiesa*, 1989, birželio 27, Nr. 148, p. 2.

tai sąlyga atgimimui, atsinaujinimui?“ Jis kvietė partijos narius diskutuoti ir apsispręsti, nes taip gyventi toliau negalima²⁸. Atskirame straipsnyje J. Nekrošius laikėsi nuomonės, kad partija turi teisę pasinaudoti paskutiniu šansu, konkurencijos sąlygomis įrodyti savo idealų gyvybingumą, nes partijos nepriklausomybė „reikalinga dėl dvasinės žmogaus pilnatvės, dėl žmogaus kaip individo saviraiškos, savęs įprasminimo ir realizavimo. Ji mums reikalinga sujungti praeitį su dabartimi, orientuotis į ateitį“²⁹. LSSR RS valdybos sekretorius V. Sventickas akcentavęs, kad Lietuvai ypač svarbus suverenitetas, demokratija, socialinis ir politinis teisingumas, nurodė, kad šių problemų sprendimas – „tai ir yra savarankiškos Lietuvos komunistų partijos tikslas“³⁰. P. Bražėnas spaudoje pažėrė kritikos Komunistų partijai apgailestaudamas, kad partija, kuriai pats priklausė, per puspenkto dešimtmečio po karo „atsiduria kaip Puškino pasakos senė prieš sukuižusį lovį, prie kurio dar nesinorėtų prileisti kitus, bet kuriame ir pačiai greit nieko nebeliks“. Rašytojas ragino apsvarstyti naują savarankiškos LKP programą bei statutą ir priimti juos neeiliniame partijos suvažiavime. O taip pat prognozuota (netolimoje ateityje taip ir atsitiko!), kad savarankiška LKP net išsaugodama savo vardą (dėl to siūlė rimtai pamąstyti) staigiai ir pastebimai sumažės; nuo jos atsikils iš esmės pertvarkai ir atsinaujinimui priešiški žmonės; „ją paliks (jau ir palieka!) „žiurkės“, anksčiau partijoje įžiūrėję aruodą, o dabar nutarę, kad ji – jau skęstantis laivas; su skausmu bilietus padės tie, kurių doros supratimas, leidęs tyliai taikytis su padėtimi totalinių nutylėjimų metais, darosi per daug pažeidžiamas negailestingos tiesos akivaizdoje; į ramų „nepriklausomą“ gyvenimą pasitrauks tie, kurie į partiją stoji įkalbėti, inertiškai, be didesnių išskaičiavimų ir pretenzijų; atsiras žmonių, kurie, vienpartinės sistemos sąlygomis neturėję kito būdo savo politiniam aktyvumui realizuoti, šiandien gali pasukti į mažesnę istorinę kuprą turinčios socialdemokratijos pusę; neatmeskime atvejų, kai partinio „aparatininko“ patirtį turintys veikėjai, tapę (šitaip ne kartą jau yra buvę) uoliais perkrikštais, pasiūlys savo paslaugas kitoms nuosavų kadry stoką jaučiančioms partijoms ir organizacijoms“³¹. Pats P. Bražėnas ateityje ir toliau ketino priklausyti savarankiškai, iš esmės atsinaujinančiai LKP.

Dėl partijos ateities itin daug kalbėta artėjant neeiliniam suvažiavimui. Alfonsas Maldonis 1989 m. lapkričio 16 d. Maskvoje įvykusiame Politinio biuro posėdyje, kur Maskvoje LKP CK daugiausia buvo kritikuojamas dėl LKP XX suvažiavimo, partijos savarankiškumo idėjos, programos ir statuto projektų, pasisakė už savarankišką LKP, kuri „atsako už savarankiškos politikos pasekmes, ekonominį savarankiškumą, valstybės

²⁸ Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVIII plenumas. Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko pranešimo „Dėl Lietuvos komunistų partijos politinės veiklos šiuolaikiniame etape“. *Tiesa*, 1989, birželio 28, Nr. 149, p. 2.

²⁹ LKP Centro komiteto narys Nekrošius J. Ideologijai nevilkime uniformos. *Tiesa*, 1989, liepos 14, p. 2.

³⁰ Socializmas. Kokį kūrėme, koks yra ir kokio sieksime, rengdami LKP programinius dokumentus. *Tiesa*, liepos 18, p. 2.

³¹ BRAŽĖNAS, Petras. Pats laikas apsispręsti. *Tiesa*, 1989, rugsėjo 19, p. 2.

atkūrimą³². LKP CK XXII plenumė, kur įvyko aštrios diskusijos dėl partijos ateities, R. Gudaitis TSKP CK sekretoriaus Vadimo Medvedevo akivaizdoje pastarąjį kritikavo dėl to, kad jis 1940 m. vasaros įvykius Lietuvoje vertino prosovietišškai. R. Gudaičio teigimu, Lietuvos gyventojai kiek kitaip suvokia pertvarkos krizę, tragizmą, mato ideologijos, žodinės pertvarkos, agitacijos farsą. Kalbėtojo supratimu, SSRS aukščiausioji valdžia (šiuo atveju V. Medvedevas) nesupranta, kodėl didelė dalis komunistų ir Lietuvos žmonių abejoja nacionaline TSKP politika, kodėl į darbotvarkę įtrauktas gana tvirtas apsisprendimas atsiskirti nuo TSKP („jei LKP, talkinusi kaimyninei valstybei laidojant savo valstybės nepriklausomybę, šiandien užims talkinančią, kompromisingą, kažką tenkinančią poziciją, tai reikš krachą“³³). Stasio Kašausko teigimu, „partijos autoritetas nusmuko, galima sakyti, iki nulio“. Pareiškęs, jog balsuos už savarankišką LKP, jos statutą ir programą, jis tikėjosi, kad partijos suvažiavime tai bus galima padaryti, o svečiui iš Maskvos nurodė, jog Lietuvoje vykstančioms permainoms pritaria dauguma lietuvių tautos. Tai esą ne ekstremizmas, ne nacionalizmas, o liaudies išsivadavimo judėjimas. Baigdamas S. Kašauskas palinkėjo, kad V. Medvedevas suprastų Lietuvos tikslus ir siekius, kad kuo greičiau prasidėtų turiningas dialogas tarp SSRS ir LSSR³⁴. V. Martinkaus supratimu, „ideologija, kuri iki šiol buvo melaginga ir pseudomoksliška, sudarė krizinę situaciją, kurioje atsidūrė Komunistų partija, ir kurios šaknys išlieka iki šiol“³⁵. Suvažiavimo išvakarėse RS pirmininkas laikėsi nuomonės, kad LKP turi tapti savarankiška politine partija (vėliau gal net keičiančia savo pavadinimą). „Balsuodami už Lietuvos komunistų partiją teisę patiems savo galva gyventi, iš tikrųjų daug ką keičiame. Pirmiausia – atsisakome tų teorinių ir praktinių nuostatų, kurių dar nėra atsisakiusi TSKP, ir įkuriame partiją, kuri iš šiuolaikinių pozicijų galės vertinti politinę situaciją, siekti svarbiausių Lietuvos tikslų.“ Jo teigimu, tiktai tada ir Lietuvos nepriklausomybės siekis taps realiu komunistų siekiu³⁶.

Istorijos šaltiniai rodo, kad rašytojų komunistų aktyvas dar neprasidėjęs neeiliniam LKP XX suvažiavimui norėjo, kad Lietuvoje įsikurtų savarankiška demokratinio pobūdžio politinė komunistų partija, kuri, gruodžio pradžioje LSSR AT panaikinus šalies konstitucijos 6 straipsnį (jis likvidavo vienos politinės partijos monopolį LSSR), galėjo demokratinuose rinkimuose varžytis su kitomis politinėmis partijomis. Svarbu tai, kad Sąjūdžio vadovybė rėmė R. Ozolo, Bronislovo Genzelio, R. Gudaičio ir kitų jos

³² MALDONIS, Alfonsas. „Ieškoma politinių sprendimų“. Kandidatas į LKP CK biuro narius A. Maldonis apie lapkričio 16 dieną Maskvoje įvykusį Politinio biuro posėdį. *Atgimimas*, 1989, Nr. 43, lapkričio 24 – gruodžio 1, p. 1, 8.

³³ Diskusijos Lietuvos KP Centro komiteto XXII plenumė. *Tiesa*, gruodžio 5, p. 2; GUDAITIS, Romas. Būti su tauta jos vilties valandą. *Komjaunimo tiesa*, 1989, gruodžio 19, p. 1.

³⁴ Susitikimas Menininkų rūmuose. *Tiesa*, 1989, gruodžio 6, p. 3.

³⁵ Ten pat.

³⁶ LKP XX suvažiavimo delegatas. Gilios apsisprendimo šaknys. *Tiesa*, 1989, gruodžio 19, p. 3.

narių komunistų pastangas rengiant neeilinį LKP suvažiavimą³⁷, kurio dalyviai turėjo apsispręsti dėl LKP tolesnio likimo.

Rašytojai LKP XX suvažiavime

1989 m. gruodžio 19–23 d. Vilniuje, Operos ir baleto teatre, vykusiame LKP XX suvažiavime dalyvavo išrinkti 1 038 suvažiavimo delegatai: išrinkti pirmą kartą – 889 (85,81 proc.), lietuvių – 842 (81,27 proc.), rusų – 106 (10,23 proc.), lenkų – 27 (2,61 proc.), baltarusių – 20 (1,93 proc.), kitų tautybių – 41 (3,96 proc.). Delegatų pasiskirstymas pagal išsilavinimą buvo toks: aukštasis – 958 (92,47 proc.), nebaigtas aukštasis – 11 (1,06 proc.), specialusis vidurinis – 45 (4,34 proc.), vidurinis – 18 (1,47 proc.), mokslų kandidatų – 66 (6,37 proc.), mokslo daktarų – 34 (3,28 proc.), vyr. mokslinių bendradarbių – 4 (0,39 proc.), docentų – 34 (3,28 proc.), profesorių – 22 (2,12 proc.), narių korespondentų – 5 (0,48 proc.), akademikų – 7 (0,68 proc.). Delegatų amžius: jaunesni nei 35 m. – 173 (16,7 proc.), 36–50 m. – 574 (55,41 proc.), 51–60 m. – 259 (25,00 proc.), vyresni kaip 60 m. – 30 (2,90 proc.). Delegatų pasiskirstymas pagal jų atstovavimą organizacijoms, judėjimams: Sąjūdis – 175 (pabraukta aut. – M. T. past.), „Vienybė“ – 2, Lenkų sąjunga – 9, Lietuvos žalieji – 3, Darbininkų sąjunga – 1, kitos sąjungos – 19, kitos draugijos – 95, asociacijos – 14, Lietuvos komjaunimo jaunimo sąjunga (LKJS) – 6, profsąjungos – 78, klubai – 1, kiti – 102³⁸. Suvažiavimą akyiai sekė Lietuvos gyventojai, Sąjūdžio atstovai, daug užsienio šalių korespondentų.

Kaip nurodyta šio straipsnio įvade, suvažiavime dalyvavo dešimt rašytojų komunistų delegatų, kurių veikla šiame renginyje buvo aktyvi. LKP XX suvažiavimo darbo prezidiume buvo šie rašytojai: J. Marcinkevičius, V. Petkevičius, R. Gudaitis. Pirmą suvažiavimo dieną kurį laiką pirmininkavo J. Marcinkevičius, antrą dieną – R. Gudaitis, trečią dieną – V. Petkevičius. Į LKP XX suvažiavimo komisiją LKP programai ir statutui (projektui) rengti išrinkti ir rašytojai komunistai: R. Gudaitis, A. Maldonis, V. Martinkus, J. Nekrošius, V. Petkevičius, V. Sventickas. Į komisiją naujam LKP statutui ir partijos veiksmų programai (projektas) rengti, be kitų narių, įėjo ir Algimantas Čekuolis, M. Karčiauskas, R. Kašauskas, K. Kaukas, J. Marcinkevičius, į komisiją pasiūlymams į LKP vadovaujančius renkamus organus apibendrinti (projektas) įėjo A. Maldonis, R. Gudaitis. Ideologijos skyriui, teikusiam pasiūlymus, priklausė J. Avyžius, J. Marcinkevičius, A. Maldonis, V. Martinkus, P. Bražėnas, V. Sventickas, V. Petkevičius, M. Karčiauskas, A. Baltakis, V. Bubnys, R. Keturakis (poetas), R. Kašauskas. Kandidatas į LKP CK biuro narius A. Maldonis buvo LKP XX suvažiavimo rengimo komiteto narys. Jis kartu su V. Martinkumi kaip nariai įėjo į LKP XX suvažiavimo rengimo komitetą bei kartu su

³⁷ ČEPAITIS, Virginijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė, 2007, p. 282.

³⁸ XX LKP suvažiavimo delegatai. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 8; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 17–18.

R. Gudaičiu – į komisiją LKP programiniams dokumentams parengti. Į LKP suvažiavimui rengti laikinų kūrybinių kolektyvių sudėtį (ideologinė kryptis) įėjo ir M. Karčiauskas, V. Sventickas (priklausė suvažiavimo programinių dokumentų (LKP programos, KP veiksmų programos, rinkiminės platformos, rezoliucijų ir pan.) rengimo grupei)³⁹.

Prieš pat suvažiavimą dar nebuvo žinoma, kokia bus tikroji partijos padėtis, ir nebuvo aišku, kad suvažiavimas baigsis LKP atsiskyrimu⁴⁰. Išsiskyrė pačių komunistų nuomonės. Bronius Genzelis nurodė partijos viduje tris tuo metu išsikristalizavusias kryptis: pirmajai atstovavo Koordinacinės tarybos šalininkai, siekę atskirti LKP nuo Maskvos ir įkurti socialdemokratinės orientacijos partiją (juos dar galima vadinti nepriklausomybininkais, siekusiais nutraukti politinius ir administracinius ryšius su Maskva ir parengti dirvą Lietuvos nepriklausomybei atkurti); antrajai – „centristai“ (A. Brazauskas, Vladimiras Beriozovas, Justas Vincas Paleckis); trečiajai – promaskvietiškos orientacijos atstovai (Jonas Gureckas, Stanislovas Giedraitis, Mykolas Burokevičius), neigę Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėją⁴¹. Kiekviena grupė demokratiškai būdu rajonuose kėlė savo kandidatus, tarp jų vyko arši kova, o suvažiavimo išvakarėse paaiškėjo, kad daugiausia šalininkų – 47 proc. – turi pirmosios savarankiškos LKP šalininkai; „centristai“ – 41 proc., o promaskvietiška partija – mažiausiai, t. y. 12 proc.⁴²

Todėl suvažiavime LKP CK pirmajam sekretoriui A. Brazauskui, atstovavusiam „centristus“, teko laviruoti dėl nuolatinio Maskvos spaudimo ir LKP skirtingų pozicijų. Pats partijos lyderis pirmą suvažiavimo dieną perskaitytame pranešime, atsakydamas į savo paties išsiskeltą klausimą „Kodėl iškilo būtinybė sukviesti šį, XX-ąjį, partijos suvažiavimą?“, nurodė, kad pirmiausia būtina principingai, visapusiškai įvertinti praeities įvykius, įtvirtinti LKP savarankiškumą, atnaujinti Centro komitetą. A. Brazausko teigimu, komunistai visos Lietuvos akivaizdoje privalo dar kartą įvardyti tuos tikslus, kurių jie siekia ir sieks savo veikloje. Tai – „visapusiškas demokratijos plėtojimas“; „Lietuvos valstybingumo atkūrimas“; „savarankiška LKP“; „demokratinė visuomenė, socialinė lygybė. Tai, ką iki šiol vadinome socialistine demokratija, nebuvo demokratija“. Kalbėtojo teigimu, „kelias į nepriklausomybę – tai procesas. Tai politinių ir socialinių reformų kelias, kuris užtikrintų Lietuvai savarankiškumą ir saugumą. Jis įgalintų sukurti tokią sąjungą, iš kurios galima būtų ir išeiti“.

Pranešime LKP CK pirmasis sekretorius ypač daug dėmesio skyrė LKP įvykdytų nusikaltimų pasmerkimui stalinizmo metais: Ribentropo ir Molotovo paktas ir jo slaptų susitarimų įgyvendinimas įvardyta kaip nusikalstama veikla (jie „atvėrė kelius Lietuvos įjungimui į Tarybų Sąjungą“), LKP pavadinta „tiesioginiu stalininio režimo įrankiu“,

³⁹ LKP XX suvažiavimo medžiaga. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 2, l. 71–74, 60–61, 64–65, 67, 77–78, 81–83, 85.

⁴⁰ LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, t. XII, d. 1, p. 419.

⁴¹ GENZELIS, Bronislovas. LKP ir nepriklausomybė. Iš: *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 152–153.

⁴² Ten pat, p. 153.

nes esanti „politiškai kalta dėl to, kad, tapusi stalinizmo totalitarinės sistemos sudėtine dalimi, vykdė jos valią, pokario stalinistinio laikotarpio aukoms“. A. Brazausko teigimu, „pokario aukų galėjo būti žymiai mažiau, jeigu ši kova nebūtų buvusi dirbtinai kurstoma“, todėl dabartinius Lietuvos komunistus ragino „sudaryti tokias sąlygas, kad tai niekada nepasikartotų“, LKP remtis „individualia, laisvanoriška naryste“, nes, „atmetę šeštojo Konstitucijos straipsnio įsipareigojimą visiems neklystamai vadovauti, mes tampame politine organizacija, veikiančia visuomenėje per savo narius“.

Turėdamas tai omenyje, partijos lyderis išryškino tris pagrindinius požiūrius dėl Respublikos partinės organizacijos ateities. Pagal pirmąjį požiūrį LKP įsivaizduota kaip savarankiška, turinti savo programą, statusą, organizacinę ir ūkinę nepriklausomumą partija, savo santykius su SSKP CK, respublikų kompartijomis grindžianti ne tik sutartimis, bet ir kitomis, atitinkančiomis gyvenimo realijas ir pareinamąjį laikotarpį, formomis. Pagal antrąjį ir trečiąjį požiūrius, kuriuos A. Brazauskas pavadino kraštutiniais, numatyti kardinalūs partijos pertvarkymai: vienas jų skelbė, kad partija visiškai turi atsiriboti nuo SSKP, kitas – kad LKP yra sudėtinė SSKP dalis. Pats kalbėtojas laikėsi nuostatos, kad LKP skilimas nenaudingas, tačiau jis palaikė LKP kaip demokratijos partijos variantą⁴³.

Po LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Brazausko padaryto LKP CK politinio pranešimo vykusiose diskusijose savo poziciją išdėstė ir rašytojai komunistai. Trečias kalbėjęs R. Gudaitis laikėsi nuomonės, kad SSKP „ankšta, tvanku nekompromisiniams reformatoriams ir erdvu tiems, kas tauškalus apie partiją laiko pertvarkos esme, <...> tikisi išsaugoti, apginti griūvančią unitarinę socialimperinę dvasią, jos partokratinis institutus, vasalinę priklausomybę, sąjunginę konstitucinę teisę“⁴⁴. Pasak R. Gudaičio, LKP ilgai laviravo, ja nusivylė Lietuvos žmonės, todėl LKP savarankiškumą, kaip ir suvereniteto siekį, greitina ne komunistų vadovų A. Brazausko, V. Beriozovo, J. Paleckio nuolaidžiavimas grupei Sąjūdžio radikalų, o daugumos netikėjimas, kad TSKP artimiausiu metu pajėgi tapti demokratine partija. R. Gudaičio supratimu, savo žodį suvažiavime pirmiausia turi tarti doroji partijos dalis, kuri turi LKP paskelbti nepriklausoma, griežtai atsiribojančia nuo genocido, pokarinio ir vėlesnių nusikaltimų, pripažįstančia lygybę daugiapartinėje demokratinėje sistemoje. „Nepatvirtinę LKP savarankiškumo principo ar apipainioję jį kompromisinėmis išlygomis – nusikalstume sąžinei, vilčiai, Lietuvai.“⁴⁵

V. Petkevičius savo kalbos pradžioje pabrėžęs, kad Respublikoje jau antri metai vyksta vis gilėjanti ekonominė ir politinė krizė, siūlė suvažiavimo delegatams paieškoti kelių, kaip išeiti iš krizės. Sujaukta ir dvilypė padėtis partijoje, kalbėtojo nuomone, susidarė visų pirma todėl, kad M. Gorbačiovas, paskelbęs pertvarkos politiką, jau ketvirti metai

⁴³ LKP CK pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui tezės. *Ekspres informacija*, 1989, gruodžio 19, Nr. 4; *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 1; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 13–14.

⁴⁴ LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1, l. 53.

⁴⁵ Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 2.

niekaip negali atsisakyti daugeliui SSKP vadovų įprasto imperinio mąstymo ir vis dar bando Sąjungą pertvarkyti ne naujais, tikrai demokratiniiais pagrindais, bet nori kaip nors sulopyti, apvalyti ir persiūti jos seną, nepelnytais ordiniais subadytą didžiavalstybinį mundurą. Einant vienybės keliu, V. Petkevičiaus supratimu, galima įgyvendinti tikrai perspektyvų šūkį: „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities.“ Todėl jis pasisakė už LKP suverenitetą⁴⁶. Poetas A. Maldonis tikėjosi partijos atgimimo, jos idėjinio atsinaujinimo ir moralinio apsisvalymo, stalinizmo dogmų atsikratymo ir savarankiškumo vidaus ir „į išorę nukreiptoje politikoje savo tautos labai ir gerovei“⁴⁷. A. Maldonis, suvažiavimo pirmąją dieną pavadinęs „realistine poezija“, džiaugėsi, kad laukta komplikacijų, nuomonių skirtumų, bet procedūrinė dalis praėjo gana sklandžiai, suradus *modus vivendi*⁴⁸. Rašytojas R. Kašauskas besąlygiškai pasisakė už partijos savarankiškumą: „TSKP kovinis būrys niekada nekovos už savarankišką Lietuvą. Jei ji nebus savarankiška, ją paliks dori žmonės. Liks tie, kurie neturi nei idealų, nei idėjų <...>. Ir Lietuvos žmonėms tokios partijos nereiks.“ Pritarti partijos savarankiškumo idėjai jis kvietė visus delegatus, lietuvius, žemaičius, tikrus Lietuvos rusus, lenkus, baltarusius, žydus⁴⁹. O prosovietinio judėjimo „Jedinstvo“ atstovas Valerijus Ivanovas, pabrėžęs, kad suvažiavimas neturi teisės nei steigti, nei skelbti naujos partijos, nepritarė partijos skilimui⁵⁰. Patarėjo prie LSSR AT prezidiumo Juozo Kuolelio supratimu, „bet kokia kaina šiandien reikia išsaugoti vieningą, stiprią Komunistų partiją. Mes nieko nepadėsime tautai, būdami už TSKP durų“⁵¹.

Nepaisant nuomonių skirtumų, balsavimo rezultatai parodė, kad dauguma suvažiavimo dalyvių, tarp jų rašytojai, pasisakė už LKP atsiskyrimą nuo SSKP⁵², „už savarankišką LKP, turinčią savo Programą ir Statutą“⁵³. Už formuluotę „LKP savarankiška su atskira Programa ir Statutu“ balsavo 855 (82,8 proc.), susilaukė 12 (1,2 proc.), o už formuluotę „LKP savarankiška atsinaujinančios TSKP sudėtyje“ – 160 (15,5 proc.)⁵⁴. Kitaip sakant, iš maždaug 200 tūkst. komunistų į savarankišką LKP perėjo apie 80 tūkst. (apie 40 proc.),

⁴⁶ Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 2.

⁴⁷ Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletėnis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 3; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 12.

⁴⁸ Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletėnis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 6; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 25.

⁴⁹ LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1, l. 136.

⁵⁰ LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1, l. 140.

⁵¹ Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui. *Tiesa*, 1989, gruodžio 23, p. 3.

⁵² Lietuvos komunistų partijos savarankiškumo deklaracija. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 1.

⁵³ *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 235, 245, 252, 261, 262, 270, 281.

⁵⁴ Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletėnis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 11, l. 39.

toliau nuo Maskvos priklausančioje LKP liko apie 40 tūkst., o apie 80 tūkst. buvusių komunistų arba tyliai pasitraukė iš partijos, arba pasirinko kitas tautines partijas⁵⁵.

Suvažiavimo metu į naujai išrinktą savarankiškos LKP CK įėjo šie rašytojai: A. Čekuolis, R. Gudaitis, M. Karčiauskas, R. Kašauskas (jo supratimu, „daugybė dorų žmonių laukė gruodžio dvidešimtosios, pasirenge grąžinti (partinius – M. T. past.) bilietus, jei toks istorinis sprendimas nebūtų įvykęs“⁵⁶), V. Martinkus, J. Nekrošius, E. V. Sventickas⁵⁷. Be to, R. Gudaitis ir J. Nekrošius (jis samprotavo, jog nors ir bus nelengva, „bet mūsų pusėje tiesa, mūsų pusėje – dauguma. O tai svarbiau už viską!“ Viltasi, kad partija turės daug bendraminčių⁵⁸) buvo išrinkti į savarankiškos LKP CK biurą⁵⁹. Pagal tai galima spręsti, kad minėti rašytojai buvo aukštai vertinami kitų savarankiškos LKP vadovybės narių. Tai jiems buvo kaip atlygis už tai, kad rašytojai 1989 m., pasak V. Martinkaus, „padėjo lietuviškajai kompartijai sukonstruoti save, atsiskirti nuo Maskvos komunistų“: „Rašėme, tobulinome įstatus, kitų dokumentų priedus. Tai buvo irgi juodas, sunkus darbas. <...> Visi atsiskyrimo metai buvo sunkūs (dabar gal – kam sunkūs, kam – ne per daug sunkūs).“ RS pirmininko teigimu, 1989 m. gruodžio mėn. vyko „darbų euforija, viskas tebebuvo normalu“, todėl, išrinktas į CK, jis jautėsi „pamalonintas – štai esu pagerbtas“⁶⁰. Tad R. Kašauskas suvažiavime neperdėdamas teigė, kad „mes didelį vaidmenį atlikome ruošiant partijos suvažiavimą“⁶¹.

LKP skilimas į dvi dalis – savarankišką, nuo Maskvos nepriklausomą LKP ir promaskvietišką SSKP, kuri toliau liko SSKP sudėtine dalimi, – buvo didelis smūgis M. Gorbačioviui. SSKP CK Politinis biuras su M. Gorbačiovu priešakyje tai vertino kaip žingsnį, „kuriuo siekiama LKP išstojimo iš SSKP sudėties“ (pats M. Gorbačiovas netikėjęs tokio ryžtingo Lietuvos komunistų žingsnio⁶²). Atsižvelgdamas į tai, kad tai lietė ne tik LKP, bet visą partiją, SSKP CK Politinis biuras nusprendė nedelsiant sušaukti SSKP CK plenumą⁶³. Tačiau sugrąžinti buvusios padėties M. Gorbačioviui nepavyko. Situacijos nepakeitė ir M. Gorbačiovo vizitas Lietuvoje 1990 m. sausio mėn. Nesavarankiška LKP dalis toliau

⁵⁵ LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, t. XII, d. 1, p. 428.

⁵⁶ KAŠAUSKAS, Raimondas. Mintys išleidus svečią. *Komjaunimo tiesa*, 1990, sausio 18, p. 1.

⁵⁷ LKP Centro komiteto nariai. *Tiesa*, 1989, gruodžio 24, p. 1.

⁵⁸ NEKROŠIUS, Juozas. Teisė būti savimi. LKP XX suvažiavimo delegato mintys. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 1.

⁵⁹ Informacinis pranešimas apie Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmąjį posėdį. *Tiesa*, 1989, gruodžio 24, p. 1.

⁶⁰ Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“ [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

⁶¹ LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1, l. 136.

⁶² Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletenis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 19; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 60.

⁶³ GORBAČIOVAS, Michailas. Lietuvos komunistų partijos XX suvažiavimo delegatams. *Tiesa*, 1989, gruodžio 22, p. 1.

tarnavo Maskvai ir skleidė nepagrįstus gandus apie A. Brazausko vadovojamą savarankišką LKP⁶⁴. Savarankiškos LKP atsiradimą didesnioji Lietuvos visuomenės dalis sutiko palankiai⁶⁵. O tarp rašytojų būta ir kritiško požiūrio. Antai Romualdas Granauskas spaudoje piktinosi pakitusios savarankiškos LKP pozicija: „LKP eilinį kartą kreipiasi į Lietuvos žmones, spiria mus jais pasitikėt, apsaugot nuo Maskvos, gelbėt nuo tų Burokevičių. <...> Mes dar syki turim ja pasitikėt: ir tremtiniai turi pasitikėt, ir alkoholikai, ir mankurtai, ir genetiškai sveiki ir vaisingi valdininkai. Aš galiu pasitikėti Brazausku, Paleckiu, bet visa jų komunistų partija?!“ R. Granauskui buvo nesuvokiama, kaip kai kurie sąjūdiečiai, „Atgimimo“ redaktorius Ozolas, rašytojas Gudaitis ir kiti nuėjo į LKP biurą: „Kokioj opozicijoje jie bus, tie mūsų draugai, jei Sąjūdis ir LKP smarkiai konfrontuos? Iki pietų jie bus LKP pusėj, o po pietų – Sąjūdy? Per visą Lietuvos istoriją lyg ir nebuvo tautininko ir krikščionio demokrato viename asmeny!“ Į klausimą „Gal partija ir bus tas garvežys, kuris, mūsų neatsiklausęs, per nevalią vežė į komuną, o dabar žada mus išvežti į nepriklausomybę“ R. Granauskas pasipiktinęs atsakė: „Garvežys seniau tempė neužmatomus ešelonus su tremtiniais ne į komunizmą, į Sibirą mirčiai. O dabar tas garvežys sakytum stumia priešais save Trojos arklį, prikimštą buvusių Sąjūdžio veikėjų. <...> Sąjūdis savo rankom išgelbėjo nuo subyrėjimo partiją (matyt, už didelius nuopelnus). Iki galo patikėt partija negaliu. <...> Negi mes tokie kvaili, nesuprantam, kad LKP atgimė ne savo noru, o sukandus dantis? <...> Kai naujai persitvarkiusi LKP pati pradės klykt, atšaukdama savo narius iš saugumo, milicijos, teismų ir panašiai, tada aš patikėsiu jos gera valia, patikėsiu, kad ji tikrai iki kaulo smegenų demokratiška ir atsisako savarankiškai milžiniško represijų aparato savo tautai ir savo žmogui tramdyt.“⁶⁶ Šiuose žodžiuose daug tiesos. Iš tiesų LKP pirmiausia stalinizmo laikotarpiu elgėsi kaip nusikalstama politinė jėga. Daug tamsių dėmių ir vėlesniuose Komunistų partijos veiklos žingsniuose, apie kuriuos neperdėdami kalbėjo Sąjūdžio atstovai, A. Brazauskas LPS Steigiamojo sąjūdžio suvažiavime, komunistai reformatoriai dar iki XX LKP suvažiavimo. Tačiau aišku ir tai, kad tarp komunistų buvo daug dorų žmonių, Lietuvos patriotų, o savarankiškos LKP, socialdemokratinio tipo partijos, susikūrimas buvo svarbus įvykis ne tik Lietuvai, bet ir visai SSRS. Lietuvos komunistai pirmieji metė iššūkį sąjunginei SSKP ir taip prisidėjo prie SSKP monolito skaldymo, o kartu ir SSRS žlugimo. Savarankiškos LKP susikūrimas reiškė, kad didžioji Lietuvos komunistų dalis yra pasirengusi tarnauti Lietuvai ir gyventi vadovaujantis demokratinėmis nuostatomis. Tai kartu buvo ir lietuvių rašytojų komunistų nuopelnas, kurių veikla padėjo Lietuvoje susikurti naujai demokratinio tipo partijai – savarankiškai LKP, nors padėtis buvo sudėtinga. Praėjus pusmečiui nuo savarankiškos LKP įsteigimo J. Nekrošius pagrįstai rašė, kad „reikia daug ką išsiaiškinti, daug ką žinoti.

⁶⁴ MARTINKUS, Vytautas. Aidai, kuriam jau nepritarsi. *Komjaunimo tiesa*, 1990, sausio 11, p. 1.

⁶⁵ TELKSNYS, Feliksas. Vakar Vilniuje, Katedros aikštėje. Vilniečiai ir sostinės svečiai daugiataukstantiniame mitinge pritarė LKP XX suvažiavimo nutarimams. *Tiesa*, 1989, gruodžio 27, p. 1.

⁶⁶ „Ėsdami žiurkes irgi Pelėdas...“ Saulius Šaltenis kalbasi su Romualdu Granausku. *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 2 (vasario 14), p. 3.

Kas su mumis eina? Kam mes atstovaujame? Kokias nuotaikas išreiškiame? Kokia bus mūsų politika: socialinė, ekonominė, kultūrinė? <...> Nors ir nenoriai, bet šiuo metu lyg ir pripažįstame, kad LKP teorinis mąstymas yra silpnas, vos vos vegetuojantis, nedrąsus, nesutelktas. Mūsų idėjinis branduolys korėtas. Atsisakėme dogmų, stereotipinių bolševizmo doktrinų, o savi teoretikai ir strategai atsilieka⁶⁷. Dar po kelių mėnesių, prieš neeilinį savarankiškos LKP suvažiavimą, grupė komunistų, tarp jų rašytojai J. Avyžius, R. Gudaitis, A. Maldonis, kreipdamiesi į savarankiškos LKP narius ir rėmėjus, tikėjosi, kad netrukus įvyksiantis neeilinis partijos suvažiavimas pasitarnaus partijos virsmui į visavertę, į nepriklausomybę ir demokratiją einančią Lietuvos daugiapartinės politinės sistemos dalyvę, „ginančią šiuolaikiškas, civilizuotas fizinės ir protinės žmonių veiklos sąlygas ir realią, o ne mistifikuotą politiką“⁶⁸. Tikėdamiesi, kad padėtis pagerės, kurį laiką dalis rašytojų toliau veikė savarankiškoje LKP ar dalyvavo reorganizacijos suvažiavime (pvz., poetas Algimantas Baltakis⁶⁹), kai 1990 m. pabaigoje vietoj šios partijos buvo įsteigta Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP). Jos pirmajame tarybos posėdyje į partijos prezidiumą iš rašytojų buvo išrinktas J. Nekrošius⁷⁰.

Tačiau tarp rašytojų būta ir karčių nusivylimų, todėl dalis jų, dar neseniai entuziastingai dalyvavusių LKP skyrybose, priklausydami partijos vadovybei, praėjus keliems mėnesiams, apsisprendė ne tik palikti partiją, bet ir pasitraukti iš politinės veiklos. Praėjus vos pusei metų taip pasielgė LRS pirmininkas V. Martinkus, kuris po Kovo 11 d. pamatė naują situaciją šalyje ir ėmė apgailestauti, kad Lietuvai „trūksta patyrusių ir gebančių laisvės situacijoje veikti politinių lyderių. Kaip ir ekonomikos, ūkio strategų“. Pradėjo suvokti, kad savarankiška partija – ne jo partija (V. Martinkui šioje partijoje stigo lyderių, be to, jis suvokė, kad ne jam – „politinės drausmės kelias ir viena nuomonė“). LRS pirmininkui buvo skaudu, kai 1990 m. vasarą LKP negynė pradėto puolimo prieš komunistą, rašytoją J. Marcinkevičių, kuris su grupe inteligentų, įkalbėtas V. Martinkaus, pasirašė kreipimąsi į Lietuvos žmones, kuriame buvo kritiškai pasisakyta apie tuometinės Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir šalies vyriausybės santykius. V. Martinkui tada pasirodė, kad tokią poziciją užimanti partija „pati neturėjo reikiamos išminties“, jog niekam joje nerūpėjo jo paties ir kitų jos narių „tikrosios intencijos ar depresinė savijauta“. Pagaliau V. Marinkui neatrodė konstruktyvi ir V. Landsbergio bei A. Brazausko charizmatinė „dvikova“. Prieita prie išvados, kad RS pirmininkas negali dalyvauti jokiaje politikoje⁷¹.

⁶⁷ NEKROŠIUS, Juozas. Be kaltės kaltų atsakomybė. *Tiesa*, 1990, birželio 30, p. 2.

⁶⁸ AVYŽIUS, Jonas; GENZELIS, Bronislovas; GUDAITIS, Romas; KARAZIJA, Rimantas; KAROSAS, Justinas; KUBILIUS, Jonas; MALDONIS, Alfonsas; MINKEVIČIUS, Jokūbas; POŽELA, Juras; SONDECKIS, Saulius. Kreipimasis į savarankišką LKP narius ir rėmėjus. *Tiesa*, 1990, lapkričio 24, p. 1.

⁶⁹ BALTAKIS, Algimantas. Kai ir aš buvau arti Algirdo Brazausko. Iš: *Lemties posūkis. Prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius: Gairės, 2014, p. 185.

⁷⁰ Pirmasis LDDP Tarybos posėdis. *Tiesa*, 1990, gruodžio 11, p. 1.

⁷¹ Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“ [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.liti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

Tokių atvejų vis daugės ir rašytojai, kaip ir komunistai ar LPS nariai, aktyviai dalyvavę Tautinio atgimimo įvykiuose, jau pirmaisiais nepriklausomybės metais pasitrauks iš aktyvesnės politinės ar net visuomeninės veiklos.

Išvados

LKP spartų lietuvėjimą postalininiu laikotarpiu lėmė daugybę motyvų, iš kurių pagrindinis – jos narių prisitaikymas prie sovietinės sistemos, komunistams leidęs išlikti bei atvėręs kelius aktyviai veiklai savo, taip pat dažnai ir lietuvių tautos naudai. Kadangi tarp komunistų, įskaitant ir rašytojus, buvo nemažai Lietuvos patriotų, tai jie, pasikeitus politinėms sąlygoms, ne tik nuėjo tarnauti savo šaliai, išitraukė į lietuvių Tautinio atgimimo laikotarpiu prasidėjusius pertvarkos procesus, bet ir dažnai buvo tuo metu vykdytų reformų iniciatoriai, pertvarkos organizacijų (Rašytojų sąjungos), Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio vieni iš lyderių. Priklausymas Komunistų partijai turėjo privalumą prieš kitus, nes ir Atgimimo laikotarpiu jos narius apsaugojo nuo galimų valdžios represijų.

Lietuvių rašytojai (tarp jų aktyviausi komunistai) Tautinio atgimimo laikotarpiu, matydami LKP didelį sustabarėjimą, nesugebėjimą persitvarkyti ir tapti normalia demokratine politine partija, dar iki 1989 m. pabaigoje įvykusio LKP XX suvažiavimo viešai pasisakė už partijos besąlygišką atsinaujinimą, atsiskyrimą nuo SSKP ir tapimą savarankiška demokratine socialdemokratinės ideologinės orientacijos politine jėga. Autoritetų viešai išreikšta aktyvi agitacija už partijos atsinaujinimą, jų prisidėjimas prie savarankiškos LKP dokumentų rengimo leidžia kalbėti apie rašytojų atliktą svarbų vaidmenį rengiant dirvą „lietuviškoms skyryboms“ dar iki partijos XX suvažiavimo.

LKP XX suvažiavime rašytojų delegatų išrinkimas į daugelį suvažiavimo komisijų, prisidėjimas prie partijos dokumentų rengimo, pirmininkavimas renginyje, dalyvavimas diskusijose, nubalsavimas už savarankiškos LKP įsteigimą, kelių išrinkimas į naujai įsteigtos savarankiškos LKP vadovybę ir Centro komitetą leidžia kalbėti apie jų svarbų indėlį į Komunistų partijos demokratizacijos procesą.

Šaltiniai ir literatūra

1. Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletenis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 3; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 12, 25, 60.
2. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 2.
3. LKP CK pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui tezės. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 4 (gruodžio 19); *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 1; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 13–14.

4. LKP XX suvažiavimo, vykusio 1989 gruodžio 19–23 d., protokolas. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 1, l. 53, 136, 140.
5. LKP XX suvažiavimo medžiaga. *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 2, l. 71–74, 60–61, 64–65, 67, 77–78, 81–83, 85.
6. XX LKP suvažiavimo delegatai. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 8; *LYA LKP dokumentų skyrius*, f. 1771, ap. 272, b. 3, l. 17–18.
7. Aš tvirtai tikiu, – sako rašytojas Raimondas Kašauskas. *Tiesa*, 1990, balandžio 12, p. 2.
8. AVYŽIUS, Jonas; GENZELIS, Bronislovas; GUDAITIS, Romas; KARAZIJA, Rimantas; KAROSAS, Justinas; KUBILIUS, Jonas; MALDONIS, Alfonsas; MINKEVIČIUS, Jokūbas; POŽELA, Juras; SONDECKIS, Saulius. Kreipimasis į savarankišką LKP narius ir rėmėjus. *Tiesa*, 1990, lapkričio 24, p. 1.
9. BALTAKIS, Algimantas. Kai ir aš buvau arti Algirdo Brazausko. *Lemties posūkis. Prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius: Gairės, 2014, p. 185.
10. BRAŽĖNAS, Petras. *Pats laikas apsispręsti*. *Tiesa*, 1989, rugsėjo 19, p. 2.
11. BRAŽĖNAS, Petras. Rašytojų sąjunga: hierarchijos formavimas ir privilegijų dalybos. Iš: *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 82–83.
12. BUBNYS, Vytautas. *Tolimi artimi at(si)vėrimai. Autobiografinės esė*. Vilnius: Alma littera, 2008, p. 88–89.
13. ČEPAITIS, Virginijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė, 2007, p. 31, 282.
14. Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto politinio pranešimo LKP XX suvažiavimui. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 2–3.
15. Diskusijos Lietuvos KP Centro komiteto XXII plenumė. *Tiesa*, gruodžio 5, p. 2.
16. „Ėsdami žiurkes irgi Pelėdas...“ Saulius Šaltenis kalbasi su Romualdu Granausku. *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 2, vasario 14, p. 3.
17. FIGES, Orlando. *Privatus gyvenimas Stalino Rusijoje*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 31.
18. GENZELIS, Bronislovas. LPK ir nepriklausomybė. Iš: *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 146–153.
19. GORBAČIOVAS, Michailas. Lietuvos komunistų partijos XX suvažiavimo delegatams. *Tiesa*, 1989, gruodžio 22, p. 1.
20. GUDAITIS, Romas. Būti su tauta jos vilties valandą. *Komjaunimo tiesa*, 1989, gruodžio 19, p. 1.
21. GUDAITIS, Romas. Viltingų permainų verpetuose. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 3, 6.
22. Informacinis pranešimas apie Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmąjį posėdį. *Tiesa*, 1989, gruodžio 24, p. 1.
23. JUOZAITIS, Arvydas. *Lietuvos reikalas: rasti tikrą kelią*. *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 117.
24. KAŠAUSKAS, Raimondas. Mintys išleidus svečią. *Komjaunimo tiesa*, 1990, sausio 18, p. 1.

25. KUBILIUS, Jonas. Esminis žingsnis kelyje į nepriklausomybę. *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Gairės, 2014, p. 89–281.
26. LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008, t. XII, d. 1, p. 419,428.
27. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVIII plenumas. Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko pranešimo „Dėl Lietuvos komunistų partijos politinės veiklos šiuolaikiniame etape“. *Tiesa*, 1989, birželio 27, Nr. 148, p. 2.
28. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto XVIII plenumas. Diskusijos dėl Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko pranešimo „Dėl Lietuvos komunistų partijos politinės veiklos šiuolaikiniame etape“. *Tiesa*, 1989, birželio 28, Nr. 149, p. 2.
29. Lietuvos komunistų partijos savarankiškumo deklaracija. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 1.
30. Lietuvos KP XX suvažiavimo Spaudos centro informacijos biuletenis. *Ekspres informacija*, 1989, Nr. 11, l. 39.
31. Lietuvos rašytojų sąjungos partinės organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1988 metų spalio 12 d., nutarimas. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 6.
32. Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų bendro atviro partinio susirinkimo nutarimas. *Literatūra ir menas*, 1988, lapkričio 5, p. 6.
33. Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų partinių organizacijų biurų ir vadovybių bendra telegrama, adresuota M. Gorbačioviui. *Literatūra ir menas*, 1988, spalio 22, p. 6.
34. LKP Centro komiteto nariai. *Tiesa*, 1989, gruodžio 24, p. 1.
35. LKP Centro komiteto narys Nekrošius J. Ideologijai nevilkime uniformos. *Tiesa*, 1989, liepos 14, p. 2.
36. LKP XX suvažiavimo delegatas. Gilios apsisprendimo šaknys. *Tiesa*, 1989, gruodžio 19, p. 3.
37. MALDONIS, Alfonsas. „Ieškoma politinių sprendimų“. Kandidatas į LKP CK biuro narius A. Maldonis apie lapkričio 16 dieną Maskvoje įvykusį Politinio biuro posėdį. *Atgimimas*, 1989, lapkričio 24 – gruodžio 1, Nr. 43, p. 1, 8.
38. MARTINKUS, Vytautas. Aidai, kuriam jau nepritarsi. *Komjaunimo tiesa*, 1990, sausio 11, p. 1.
39. NEKROŠIUS, Juozas. Be kaltės kaltų atsakomybė. *Tiesa*, 1990, birželio 30, p. 2.
40. NEKROŠIUS, Juozas. Teisė būti savimi. LKP XX suvažiavimo delegato mintys. *Tiesa*, 1989, gruodžio 21, p. 1.
41. Pirmasis LDDP Tarybos posėdis. *Tiesa*, 1990, gruodžio 11, p. 1.
42. Socializmas. Kokį kūrėme, koks yra ir kokio sieksime, rengdami LKP programinius dokumentus. *Tiesa*, liepos 18, p. 2.
43. Susitikimas Menininkų rūmuose. *Tiesa*, 1989, gruodžio 6, p. 3.
44. TELKSNYŠ, Feliksas. Vakar Vilniuje, Katedros aikštėje. Vilniečiai ir sostinės svečiai daugiataukstantiniame mitinge pritarė LKP XX suvažiavimo nutarimams. *Tiesa*, 1989, gruodžio 27, p. 1.

45. TRUSKA, Liudas. Kaltė, kompromisai ir atgaila. *Atgimimas*, 1991, sausio 2–9, p. 10.
46. TRUSKA, Liudas. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ištakos. Iš: *1991 metų sausio 13-oji Lietuvoje naujausių mokslinių tyrimų kontekste*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 31.
47. VAIŠVILA, Zigmas. Estijoje vyksta revoliucija. *Atgimimas*, 1988, spalio 24, Nr. 4, p. 7.
48. *Donatos Mitaitės pokalbis su prozininku, akademiku, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytoju prof. Vytautu Martinkumi „Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.
49. *Filosofas, rašytojas Arvydas Juozaitis: Sąjūdžio galima ilgėtis kaip jaunystės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 07 22]. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/nuomones_ir_komentarai/bus_isklausyta/filosofas_rasytojas_ajuozaitis_sajudzio_galima_ilgetis_kaip_jaunystes/print.1>.
50. LAURINKUS, Mečys. *Galinga istorijos ranka suvienijo net ir skirtingus sąjūdininkus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 07 08]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/komentarai/galinga-istorijos-ranka-suvienijo-net-ir-sirtingus-sajudininkus.htm?p=2>>.
51. *Solveigos Daugirdaitės pokalbis su rašytoju Algirdu Pocium „Net tais laikais mes visada žinojom, kas yra kas“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 05 18]. Prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu>.

Writers at the 20th Congress of the Lithuanian Communist Party

Mindaugas Tamošaitis

Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of History, Department of History of Lithuania, T. Ševčenkos St. 31, Vilnius, Lithuania,
e-mail: mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Summary

After living through a complicated period during the National Revival, at the 20th Congress of the Lithuanian Communist Party (LKP) held at the end of 1989 the LKP split into two parts: an independent LKP and a Moscow-dependent LKP. It was the moment which meant that Mikhail Gorbachev lost its main pillar – the support of the already independent LKP leader Algirdas Brazauskas (he was one of the most popular politicians among Lithuanian residents at that time) and the party under his leadership; the Kremlin had to rely on a small group of local communists which had not yet broken their ties with the CPSU but was not really popular in the Lithuanian

society. On the scale of the Soviet Union the separation of the LKP was an unprecedented event in the whole USSR (a good example is contagious; it could have given rise to a fear that other union communist parties could have followed in the footsteps of Lithuania); it was a certain misdemeanour in the CPSU.

The research revealed that the rapid Lithuanization of the LKP during the post-Stalin era was determined by a number of motives the main of which was the adjustment of its members to the Soviet system which enabled the communists to survive and opened the ways for active work in their own favour and often in favour of the Lithuanian nation. Whereas there was a number of Lithuanian patriots among the communists, including writers, in the face of the changing political circumstances they did not only choose to serve their nation and got involved in the processes of reform movement which began during the Lithuanian National Revival period but were also among the initiators of the reforms implemented at that time and the leaders of reform driving organisations (Writers' Union) and the Reform Movement of Lithuania *Sąjūdis*. The membership in the communist party had a certain advantage over others as it protected its members from the potential repressions of the government during the National Revival. The active position expressed by the leaders in favour of the party renewal and their contribution to the drafting of documents of the independent LKP prompt a conclusion about an important role undertaken by the writers in preparing the soil for the emergence of the independent LKP even before the 20th party congress. The 20th Congress of the LKP was attended by ten writers – delegates some of whom took the leading positions in the Reform Movement of Lithuania *Sąjūdis*: Vytautas Bubnys, member of the *Sąjūdis* Seimas' Council; Romas Gudaitis, secretary of the party organisation of the Writers' Union, member of the *Sąjūdis* Seimas' Council, the USSR People's deputy; Mykolas Karčiauskas; Aleksandras-Raimondas Kašauskas; Kostas Kaukas; Alfonsas Maldonis; Justinas Marcinkevičius, member of the *Sąjūdis* Seimas' Council, deputy of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR (1985–1990), USSR People's deputy; Vytautas Martinkus, chairman of the Board of the Writers' Union (WU); Vytautas Petkevičius, member of the *Sąjūdis* Seimas' Council; Valentinas Sventickas, secretary of the Board of the Writers' Union. The election of writers into the majority of commissions during the 20th Congress of the LKP, chairmanship in the event, participation in discussions, voting in favour of establishment of the independent LKP, election of several writers to the leadership of the new independent LKP enable us to speak about their substantial contribution to the process of democratization of the communist party.

Įteikta / Received 2015 11 15
Priimta / Accepted 2016 09 13